

Reflexen, een babbeldoes en geen vrije wil

HARALD MERCKELBACH

Victor Lamme, *De vrije wil bestaat niet: Over wie er echt de baas is in het brein*. Amsterdam: Bert Bakker, 2010. ISBN 978 90 3513539 0, 336 pagina's, € 17,95.

Of de vrije wil nu wel of niet bestaat, feit is dat Lamme prachtig kan schrijven. Het onderwerp van zijn boek heeft in de filosofie en ver daar buiten een weinig opbeurende reputatie, al was het maar omdat hele generaties van obscure studeerkamergeleerden het nodig vonden om er dorre verhandelingen aan te wijden. Zo niet Lamme. Je komt bij hem geen exegetische tegen van wat Augustinus, Spinoza of Leibniz nu ook al weer over de vrije wil te zeggen hadden. Maar wel een prachtige beschrijving van, bijvoorbeeld, de zaak tegen Ken Parks, de Canadese man die zijn schoonmoeder afslachtte maar toch werd vrijgesproken omdat hij het zou hebben gedaan in een toestand van slaapwandelen.

Lamme vindt dat een verstandig

Prof. dr. H.L.G.J. Merckelbach, psycholoog, is als hoogleraar Toegepaste Functieleer en Rechtspsychologie verbonden aan de Universiteit Maastricht, Postbus 616, 6200 MD Maastricht, H. Merckelbach@maastrichtuniversity.nl.

vonnis en hij legt uit dat tijdens het slaapwandelen primitieve reflexen de overhand hebben omdat de prefrontale hersenen – ze slapen immers – het gedrag niet kunnen registreren. De auteur gaat nog een stap verder: het geval van Ken Parks lijkt een *freak incident*, maar het is schering en inslag: aan de lopende band doen mensen allerlei dingen en verzinnen daar dan achteraf omstandige verklaringen voor. Zulke verklaringen doen het voorkomen alsof onze gedachten ons lichaam aansturen, maar dat is niet meer dan een illusie. Het is een illusie die wordt gevoed door – wat Lamme noemt – de kwebbeldoes in de linker hemisfeer, die *ex post facto* ons gedrag van uitvoerig commentaar voorziet en zich daarbij bedient van een vocabulaire (wensen, kiezen, beslissen, plannen) dat overloopt van intentie. Het gedrag van mensen, ook gezonde mensen, is het resultaat van een mechanische optelsom van activiteit in de amygdala, de nucleus accumbens, de mediale prefrontale schors, de insula en nog zo wat van die hersengebieden. Het is daarom, aldus Lamme, dat je met *brain reading* van een MRI-machine veel nauwkeuriger het gedrag van mensen kunt voorspellen dan door ze te bevragen over hun wensen en motieven. Juristen zouden zich dat beter moeten realiseren. De auteur schrijft (p. 289):

'rare ideeën over vrije wil en controle hebben in een juiste rechtspraak geen plaats. Rechtspraak zou niet moeten bouwen op illusies, op concepten die we ooit hebben bedacht maar niet blijven te bestaan.'

De mens is dus niets meer dan een grote reflexboog plus een daar achteraan hobbende babbelbox. Lamme probeert voortdurend in zijn boek duidelijk te maken dat het beslist ook niet *minder* is: ook al bestaat menselijk gedrag dan uit snelle routines en reflexen, het gaat er uiterst efficiënt aan toe. Hij geeft daar allerlei voorbeelden van, het ene nog hilarischer dan het andere. Zo komt hij te spreken over hoe tijdens de WK-wedstrijd Duitsland-Argentinië (2006) de Duitse keeper Jens Lehmann de penalty van de Argentijn Esteban Cambiasso wist te stoppen. Lamme reconstrueert de reflexen van Lehmann tot ver beneden het niveau van de seconde. Hij beschrijft ook hoe Lehmann zich vlak voor het schot voorbereedde en de reactie van de ontgoochelde Cambiasso. Dat doet hij met zo veel oog voor detail, dat je het *You Tube*-filmpje over deze penalty niet eens meer hoeft te zien. Lehmanns triomf is een fraaie illustratie van uitgekiend gedrag dat volkomen automatisch tot stand komt, wat Lehmann er zelf achteraf ook over mocht beweren. Sterker nog: het was maar goed dat Lehmann van

tevorens niet bewust kon nadenken over wat hem te doen stond, want dan was het waarschijnlijk slechter afgelopen met deze penalty.

Het voorbeeld van Lehmann laat zien hoezeer het brein naar buiten is gericht en supersnelle reflexen in gang zet als reactie op wat zich in de buitenwereld voordoet. Om dat thema gaat het ook als Lamme het heeft over het werk van de Franse neuroloog Lhermitte. Zijn patiënten hadden vanwege hersenbloedingen of tumoren beschadigingen opgelopen aan de mediale frontale hersenen en het corpus callosum, de grote dwarsverbinding tussen linker en rechter hersenhelft. Hun eigenaardigheid bestond eruit dat ze slaaf waren van de objecten die zij toevallig in hun buurt tegenkwamen. Was dat een appel, dan aten ze die op. Een toevallige bril werd altijd opgezet. Een beddensprei was een teken om een pyjama aan te trekken. En lag er een tandenborstel, dan poetsten ze hun tanden, of dat gepast was of niet. De patiënten kwamen met allerlei prachtige verklaringen voor hun *environmental dependency* op de proppen. Dat is weer de kwebbeldoos van Lamme.

De discrepantie tussen de hoeveelheid informatie waarop het brein kan reageren, en de mate waarin dat gepaard gaat met bewustzijn, wordt niet alleen zichtbaar bij de patiënten van Lhermitte. Lamme verwijst naar het prachtige experiment van Mary Potter die haar proefpersonen – gewone, gezonde mensen – liet kijken naar een reeks van foto's die in mitrailleurtempo werden aangeboden. Als proef-

personen van tevoren de opdracht hadden gekregen om de scène van een picknick of een strand eruit te halen, bleken ze daartoe tamelijk perfect in staat, ook al kwamen er per seconde zo'n zes foto's voorbij. Maar als de proefpersonen uitsluitend achteraf werd gevraagd of zulke afbeeldingen in de reeks zaten, dan konden ze daar weinig zinnigs over zeggen.

Ons brein is er niet voor ontworpen om uit vrije wil te handelen. Dat is de boodschap van Lamme en hij illustreert haar door zich te buigen over de beslissing van Churchill om de Franse vloot te torpederen, de lobotomie op de zus van John F. Kennedy, het *alien hand* syndroom, het brein van de kikker, het ongeval van Maurice Ravel, de fMRI van oud-minister Plasterk en nog veel meer. Geen saai moment te vinden in dit boek. Wel loopt het enthousiasme van de schrijver soms uit de hand. Dat is bijvoorbeeld het geval als hij uitlegt dat politieke voorkeuren te herleiden zijn tot amygdala-activiteit (p. 257): 'Het blijkt dat mensen met een rechtse inslag een grotere amygdala hebben dan mensen met een linkse stemvoorkeur. Kort door de bocht geïnterpreteerd: in het brein van een conservatieve stemmer zit meer angst dan in een linkse rakker.' Tja, dit is eerder *uit* dan *kort door* de bocht. Lammes redenering gaat mank aan een causaliteitsprobleem: ben je eerst conservatief en krijg je daardoor een dikkere amygdala of is het andersom? En aan een niet gering specificiteitsprobleem: zeker, als je bang bent, maakt je amygdala overuren. Maar een overactieve amygdala kan nog

op andere dingen dan alleen angst wijzen. Net zoals een baby niet alleen huult als ie honger heeft, maar ook als ie moe is, dorst heeft of pijn voelt. Het is vanwege zulke overwegingen dat neuropolitieke analyses niet bij alle vakgenoten van Lamme in de smaak vallen (zie bijvoorbeeld Aron et al. *Politics and the brain*, *New York Times*, 14 november 2007). Misschien had de auteur die nuance wel moeten aanbrengen. Iets vergelijkbaars geldt voor de strafrechtpraktijk zoals die volgens Lamme zou moeten zijn. Dat we binnenkort de fMRI kunnen inzetten als instrument om pedofielen op te sporen – 'meer dan 95% nauwkeurigheid' (p. 287) – lijkt me om allerlei redenen een naïeve verwachting. Niet de minste daarvan is dat er in het strafrecht een belangrijk verschil bestaat tussen neigingen hebben (dat mag heel vaak) en die omzetten in een daad (dat is vaak verboden).

Met hoeveel enthousiasme Lamme zijn boodschap dat de vrije wil niet bestaat ook verkondigt, als puntje bij paaltje komt zal ze weinigen overtuigen. Het botst te zeer met de alledaagse werkelijkheid zoals mensen die ervaren. Neem Ken Parks, het voorbeeld waarmee Lamme zijn boek opent. Jawel, hij werd door de hoogste rechtsinstanties vrij gesproken. Maar toen hij zich een paar jaar geleden kandidaat stelde voor het bestuur van de middelbare school van zijn kinderen waren allerlei ouders daar faliekant tegen. Ze vonden hem eerder een griezel dan het sympathieke slachtoffer van een drama waar hij ook niets aan kon doen.